

JULIAN BAIRD GEWIRTZ

A HAJÓÚT, AMI MEGVÁLTOZTATTA KÍNÁT¹

Mit tanulhatna Xi Zhaotól

1985. szeptember 2-án az SS Bashan átkelt a Jangce zöldellő szorosain, 259 láb hosszan törte meg a vizet. Folyosói, kabinjai és elegáns berendezése a hullámokon megtörő fény játékában úsztak, a késő nyári hőséget a légkondicionáló tette elviselhetővé. A majd 150, látnivalókra éhes utasnak elegendő kabinnal felszerelt hajó még egy éve sem volt szolgálatban. Az utazást így hirdették: „romantikus költöket és festőket inspirál időtlenségével, gyönyörűségével és végtelen energiájával”. De a Bashan tágas fedélzete meglepően üres volt.

A hajón majdnem mindenki a nagyteremben zsúfolódott össze, ami különböző, amerikai, kínai, német, magyar, lengyel és skót akcentusoktól visszahangzott. Minden tekintet egy vastag keretes szemüveget viselő, manószerű emberre szegeződött, aki egy egyszerű fehér inget viselt: ez az ember Kornai János, magyar közgazdász volt. Mögötte volt egy, a hajóutakon szokatlan, oda nem illő tárgy: egy tábla, amire gazdasági modelleket vázolt fel. Balján Ma Hong, Kína egyik vezető döntéshozója, figyelmesen hallgatta, néhány székkal odébb Xue Muqiao, az ország legismertebb közgazdásza dohányzott. Jelen volt még a Nobel várományos amerikai közgazdász, James Tobin és skót kollégája, Sir Alec Cairncross. A szobában foglalt helyet két fiatal tudós: Lou Jiwei, Kína mai pénzügy-minisztere és Guo Shuqing, aki ma Santungnak, Kína leggazdagabb tartományának a kormányzója.

A hajó szolgált helyszínül a világ néhány zseniális közgazdászának találkozájához, azért gyűltek össze, hogy előálljanak egy tervvel Kína bajba került gazdaságának megsegítésére. Az összejövetelt Deng Xiaoping alatt azon időszak zenitjén tartották, amikor a hivatalnokok a világot járták olyan új ötleteket keresve, amelyek a prosperitás és a globális gazdasági hatalommá válás útjára terelik Kínát.

Az utasítás a találkozó megszervezésére a legfelsőbb szintről, a kormányfőtől, Zhao Ziyang-tól, a már megkezdett gazdasági reform irányítójától érkezett. Zhao abban hitt, hogy Kínának „hiányosságait nemzetközi eszmecserével kell pótolnia” és külföldi ötletekkel kell megreformálnia bukott szocialista gazdaságát. Így Kína vezetői külföldön kerestek tanácsokat. Nyugati szakértők ötletei megmutatták, hogy hogyan lehet a kínai rendszerbe több piac alapú elemet bevezetni és modernizálni a kormányzat szerepét a gazdaságban. Egyértelműen a mindentől távoleső Bashan volt a színtere mind közül a legfontosabb eszmecserének. A megvitatott ötletek előre mozdították Kínában a válto-

1 A tanulmány angol nyelven a Foreign Affairs 2016-os november-decemberi számában jelent meg.

zást a vegyes „szocialista piacgazdaság” felé, ami a gazdasági robbanást hajtotta és mai is fennáll.

„Ügy fest ez egy rendkívül szokatlan és izgalmas lehetőség”, írta Tobin Yale-i tanszékvezetőjének, engedélyt kérve, hogy kihagyhassa az első tanítási hetet és részt vehessen a konferencián. „Ügy tűnik, hogy a cél, hogy a magasrangú hivatalnokok asztaluktól és telefonjuktól elszakítva ismerhessék meg decentralizált gazdaságok irányításának kellemtelen igazságait”.

Annak ellenére, hogy csak 40 éve kezdődött, elmúlni látszik a kínai nyitottság korszaka. Xi Jinping kínai elnök, a kulturális izoláció és a külvilággal szembeni bizalmatlanság irányába tesz fordulatot. Vezető kínai hivatalnokok és publikációk gyakran becsmérlik, amit a párt „ellenséges külföldi erőknél” nevez. Peking új szabályokat vezetett be, hogy kitörölje a „nyugati értékeket” az oktatási rendszerből, hogy hirdesse az internet szuverenitását és kontrolálhassa a médiát. 2016 áprilisában a Kommunista Párt lecsapott a külföldi nem-kormányzati szervezetekre, új regisztrációs kritériumokat követelve, növelve a kormányzati megfigyelést és limitálva a kapcsolataikat kínai entitásokkal; a The New York Times így reagált: „ez az utolsó azon lépések sorozatában, amelyeket Xi a nyugati befolyás és eszmék ellen tett, amikre ő és más vezetők veszélyforrásként tekintenek a Kommunista Párt túlélése szempontjából”.

Amit Teng tudott és Xi ignorálni látszik az az, hogy Kína sikere nem a külvilágtól való elzárkózásában, hanem az új gondolatok felé való nyitásban rejlik, eredjenek azok bárhonnan is. Ma Kína gazdasága imbolyog. A növekedés lassul, a befektetők bizalma csökken és az adósság növekszik. A The Economist szerint a kormányzat hozzávetőlegesen 200 milliárd dollárt költött arra, hogy megsegitse a tőzsdét 2015 és 2016 májusa között; ennek körülbelül 40 százaléka Kína új adósságának a fennálló tartozások kamatainak törlesztésére fordítódik. Ha Xi azt gondolja, hogy ő képes elérni azt az áttörést, ami szükséges a kínai gazdaság megmentéséhez anélkül, hogy a világ minden tájáról importálna ötleteket, akkor esélyei igen rosszak. Sokkal bölcsebb Kína jövőjét a nyitottságra, mint az izolációra alapozni.

„A RÉGI FELFOGÁS NEM MŰKÖDHET”

Kína az 1980-as években még a szürke ipari épületek országa volt – a hely, ahol autók helyett biciklik töltötték meg az utakat. Amikor Mao Zedong 1976-ban meghalt, a Kulturális Forradalom is véget ért, Kína központi tervezésen alapuló gazdasága rohadt. Mao megvetette a kapitalizmust, ahogyan az 50-es években hangoztatta: „A Szovjetunió mája, Kína holnapja”. De Mao alatt milliók haltak meg az éhínség és az agresszív kampányok miatt, halála lehetőséget teremtett Kína jövőjének újraértékelésére.

Közvetlenül Mao halála után a kormányzat külföldi közgazdászokat hívott – Cseh-szlovákiából, Lengyelországból, az Egyesült Királyságból, az Egyesült Államokból és más országokból – Kínába, hogy tanácsokat adjanak, miközben Kína új vezetői külföldre utaztak megismerni más rendszereket. Ellátogatva Japánba, az Egyesült Államokba és Nyugat-Európába megdöbbenve tapasztalták, hogy Kína gazdasága mennyire visszamaradott. Amikor 1979-ben Teng ellátogatott az Egyesült Államokba, Kína egy főre eső GDP-je még jóval 200 dollár alatt volt, amely kevesebb mint az amerikai ötvened része.

Teng és munkatársai elhatározták, hogy gazdaggá teszik Kínát. A gazdaság átalakítása vidéken kezdődött. A kulcsreform ösztönzőket nyújtott a gazdáknak, hogy többet termeljenek, mint az állam által tervben meghatározott mennyiség és a többletet azon az áron értékesítsék, amin tudják. A reform hamarosan elérte a városokat is, de 1985-ben az új városi iparpolitika akadályokba ütközött. Az állami vállalatok, amelyek Kína termelésének nagyobbik részét adták, ellenálltak a piacközpontúság felé tett elmozdulásnak. A növekedés kontrollálatlanul burjánzott, messze felülmúlta az elvárásokat, de ezzel együtt az infláció is megindult. A párt konzervatív tagjai egyértelművé tették, hogy bármikor hajlandók a reformokat visszafogni, vagy akár Zhaot is eltávolítani. Kína vezetői gazdaggá akarták tenni az országot, de nem a kontroll elvesztésének árán. Zhao feladata az volt, hogy négyeszesítse a kört.

Ilyen magas tét mellett Zhaonak szüksége volt minden lehetőségre, amit csak megtudott ragadni. Gyakori mondása volt: „A régi felfogás nem működhet”. 1985 nyarán a Kínába érkező nemzetközi közgazdász delegáció lehetőséget kínált olyan új ötletekre, amelyek megmenthetik a kínai reformokat.

1985. augusztus 31-én a túlméretezett fekete keretes szemüveget viselő, hátrasímtott, őszülő hajú Csao találkozott a vendégekkel a Zhongnanhaiban, a Kommunista Párt és a kormányzat főhadiszállásán. A kormányfő kikérte a csoport tanácsát, hogy hogyan lehetne fejleszteni Kína gazdaságát és kezelni a városi reformot. Külön kiemelte a túlfűtött gazdaság problémáit: a gyárak ontották magukból a termékeket anélkül, hogy látszódná volna a kereslet, az infláció emelkedett, és a stabilitáshoz szokott fogyasztók egyre bizalmatlanabbak lettek.

„Mindez olyan egyenesen, egyszerűen és őszintén fogalmazódott meg, hogy teljesen természetesnek hatott mindaddig, amíg az ember el nem gondolkodott azon, hogy a beszélő a világ legnagyobb országának kormányfője, aki idegen közgazdászok egy csoportjától vár tanácsot” írta naplójába Cairncross, aki a World Bank Economic Development Institute alapító igazgatója (jelenleg World Bank Institute). „Hol máshol” tette hozzá, „talál az ember egy kormányfőt, aki külföldről vár tanácsot?”

Ezek után a csoport délre repült Chongqingbe, ahol hajóra szálltak és kezdetét vette az egyhetes konferencia, melynek fő szervezője a World Bank tisztviselő, Edwin Lim volt. A hajó nagytermében gyűltek össze, ahol a nyolcvanas éveiben járó Xue megtartotta nyitóbeszédét. A párthű Xue kijelentette az idegen vendégeknek, akinek jelenléte egy évtizeddel korábban még elképzelhetetlen lett volna, hogy „nagy reményeket fűzzünk ehhez a konferenciához”.

Az izgalom fokozódott, amikor Tobin megkezdte előadását. Tobin egy derűs, halkszavú alak volt, félmosollyal az arcán, született tanár úgy a Yale-en, mint a Jangcén. A kínaiak figyelmesen hallgatták gyorstalpalóját a monetáris politikáról, kiemelte, hogy a monetáris politika irányítói hogyan befolyásolják az aggregált keresletet és felvázolta a stabil fiskális és monetáris politika perspektíváit. Előadása közepén Tobin elővett egy lapot, tele statisztikákkal. Szerinte Kína gazdasága valóban túlfűtött volt és az inflációt 7 százalék alá kellett szorítani. A kínaiak le voltak nyűgözve, hogy milyen gyorsan, milyen konkrét javaslatokkal állt elő.

Ahogy a hajó tovább pöfögött, Kornai ült az előadók székébe. Kornai nemzetközi elismerést szerzett a szocialista gazdaság kritikájával, amit *A hiány* című művében fejtett ki. A könyv egy a szocialista gazdaságokra jellemző, hétköznapi képpel kezdődik:

üres polcok a közértekben, alig néhány stílusú ruha és hosszú sorok minden bolt előtt. Kornai azt állította, hogy a krónikus hiányok a központi tervezés elkerülhetetlen következményei a klasszikus szocialista gazdaságokban. A magyar közgazdász beszédében és egyenleteiben a kínai közgazdászok felismerték hazájuk problémáit.

Kornai eredeti témája az volt, hogy „a nyugati szabályozó eszközök... lehet-e hatékony egy szocialista gazdaságban?”. De hallva, hogy a kínaiaknak még nincs megfogalmazott céljuk a reformjaikkal, úgy döntött, egy sokkal nagyobb kérdést fog megválaszolni: Milyen utat kellene választania Kínának? Kornai azzal érvelt, hogy a szocializmusból történő bukott transzmissziós tapasztalatok a világ körül azt sugalmazzák, hogy Kínának piaci koordinációra és makroökonómiai kontrollra kellene törekednie. Kornai felvázolta ennek modelljét és alternatíváit. Ahelyett, hogy a káderek kezét keresve győzte volna meg őket, akiknek hatalmukban állt megváltoztatni a kvótákat, megengedhetek maguknak rossz befektetéseket és leírhatták a pazarló termelést, inkább úgy érvelt, hogy a vállalatoknak a piaci nyomásra kellene reagálniuk – a verseny arra kényszerítené őket, hogy növeljék teljesítményüket –, de az állam továbbra is tudná kontrolálni a makroökonómiai folyamatokat és szabályozni a gazdasági és jogi paramétereit a piacnak.

A többi vendég közgazdász vehemensen fejezte ki egyetértését a karizmatikus magyarral, de a kínaiak visszafogottan reagáltak. A nyugalmuk mögött, ott visszhangoztak Kornai szavai. Az egyik vezető kínai közgazdász, Wu Jinglian később így írta le konklúzióját „egy piac, makroökonómiai szabályozással kell, hogy legyen a kínai gazdasági reformok elsőszámú célkitűzése”. Azon az estén kínai közgazdászok egy csoportja izgatottan kereste fel Kornait azzal a határozott szándékkal, hogy kezdeményezzenek egy hivatalos kínai fordítást *A hiányból*. Kornai álmatlanul töltötte a kabinjában az éjszakát, felvillanyozva a fogadtatástól.

A JANGCE-KONSZENZUS

Szeptember 7-én a Bashan befutott Wuhanba, egy kelet-kínai kikötővárosba. A csoport nagyrésze visszarepült Pekingbe és a nyugati közgazdászok hazatértek. Cairncross ezt írta naplójába: „Biztos vagyok benne, hogy alaposan átgondolják, mit tesznek, mielőtt döntenek, nem fogják szükségszerűen megfogadni a tanácsokat.”

A kínai résztvevők készítettek egy beszámolót a konferenciáról belső használatra és elküldték Zhaonak és a felsővezetés további tagjainak. Zhaonak tetszett, amit látott. A zárt pártülések jegyzőkönyvei megmutatják, hogy még abban a hónapban megvitatta a külföldi szakértők azon javaslatait, hogy Kínának a nem hatékony vállalatokra kellene fókuszálni a reform következő kulcslépéseként.

Ahogy beköszöntött a tél Pekingbe, a konferencia nyilvános riportja is megjelent teljes terjedelmében, Tobin, Kornai és a többiek elképzeléseinek részletes analízisével. A beszámoló felfedett egy csapat kínai reformert, akik nyitottak voltak a külföldi hatásokra, de megértették a kívülről érkező tanácsok újra gondolásának fontosságát és kínai valósághoz való igazítását, valamint egy kínai vezetést Zhaoval az élen, amelyik hitt a nemzetközi eszmecsere értékében.

Nem volt mindenki lenyűgözve. A párt öregjei, idősen már, de még mindig a forradalom hevével telve, gyalázták a reformereket úgy a zártkörű üléseken, mint nyilvános

írásaikban az „idegen eszmék talpnyalásáért”, egy széles körben olvasott korabeli cikk címét idézve: „A marxista közgazdaságtan életerős”. Zhao megvédte őket, mint azt a 2016 nyarán kiszivárogtatott pártjegyzőkönyvek is mutatják. 1986-ban egy vezető ideológust megfenyítve ezt mondta: „Elővigyázatosabbnak kellene lennie, amikor a gazdasági liberalizáció elméletét kritizálja.”

A programja ellen irányuló támadások ellenére Zhao új erővel vezette a reformereket, hogy definiálják a reformok célját egy olyan rendszerben, amiben „az állam irányítja a piacot, és a piac vezeti a vállalatokat”. 1987-ben, a történelmi 13. pártkongresszuson, egy sor politikai dokumentum megjelenésével Zhao sikeresen rögzítette az egykoron tiltott piac központi szerepét Kína jövőjében.

VIRÁGOZZÉK 100 VIRÁG

Kevesebb mint két évvel később, függetlenül attól, hogy Zhao vezetősége gyors véget ért, 1989 tavaszán, a mindent átható korrupció, a tartós egyenlőtlenség, a politikai reform hiánya és az egekbe törő infláció miatt feldühödött diákok tüntetéseket indítottak, amelyek a Pekingi Tienanmen téren összpontosultak. Zhao ellenezte a kormányzat fellépését a tüntetőkkel szemben, de ezúttal nézetei alulmaradtak. Teng május végén eltávolította pozíciójából és házi őrizetbe helyeztette. Házában ülve, ami egyszerre otthona és börtöne is volt, Zhao tehetetlenül hallgatta a fegyverek dörgését, ahogyan a Népi Felszabadító Hadsereg katonái a kínai polgárok közé lőttek 1989. június 4-én.

Még abban a hónapban a rend visszatért az országba, a párt vezetői lemondatták Zhao-t. Kiemelték, hogy a külföldi közgazdászok iránt tanúsított elkötelezettsége bizonyítja az ő állítólagos tervét, hogy Kínát abba az irányba terelje, hogy elhagyja a szocializmust. Ennek a káros hatásnak a kiiktatásából következik Zhao és számos nyugati tanácsadója szerepének szükségszerű elhallgatása. Manapság neve alig jelenik meg nyomtatásban, sikereinek gyümölcsét a párt aratja le vagy Tengnek tulajdonítják.

Az 1990-es években Zhu Rongji, a sokat látott technokrata reformjai beindultak és gazdasági robbanás vette kezdetét. A rendszer, amit Kína épített, a „szocialista piacgazdaság”, 1993-ban rögzítve lett a kínai alkotmányban, megszilárdította az állam és piac tartós elegyét, amit Zhao támogatott és épített. Zhu lehetővé tette a privát gazdaság gyors növekedését, miközben fenntartotta az állami vállalatokat a kulcságazatokban, mint az energia, bank és telekommunikáció, de a Bashan-jellegű reformjai elérték ezeket a vállalatokat is, leépítették őket, megszüntettek egyes állami támogatásokat és limitálták a könnyen hozzáférhető hitelek felvételét, így rákényszerítve őket, hogy jobban figyelembe vegyék a piacot. Fejlesztette Kína pénzügyi rendszerét, állami dominanciájú részvénytőzsdákat hozott létre és átalakította az adórendszert. Megnövelte a jegybank szerepét, hogy képes legyen olyan monetáris politikát folytatni, amelyet Tobin javasolt még 1985-ben. Zhu vezette Kína csatlakozását a Világ Kereskedelmi Szervezetbe 2001-ben, ez egy jelentős momentum a Kína integrálódásának a globális gazdaságba, és egy erős példa a külföldi gazdasági ideák befolyására. A WTO csatlakozás óta Kína rákényszerült, hogy egy sor kialakult nemzetközi normát és gyakorlatot magára is alkalmazzon. Kijelenthetjük, hogy Zhu kihasználta a külső normák okozta nyomást, hogy kikényszerítse azokat a feltétlenül szükséges hazai reformokat, amelyek korábban

politikai okok miatt elképzelhetetlenek voltak, mint a piaci verseny növelése az állami óriásokkal és új szektorok megnyitása (a telekommunikációtól a bankokig) a külföldi finanszírozás előtt.

Amíg szerte Kína városaiban felhőkarcolók emelkednek és jómódú üzletek hajtanak keresztül elegáns Audikban és BMW-kben a zsúfolt utcákon, közben Kína az egyik legnagyobb gazdasági hatalommá vált. 2010-re Kína lehagyta Japánt és a világ második legnagyobb gazdasága lett GDP tekintetében. Kína átalakulása során folyamatosan vonzott be különböző eszméket partjain túlról.

De a Kínai Kommunista Párt egy másik történetet mesél, amiben a gazdasági szervezetek rendszere, amit Zhao épített, el lett választva nevéől és az idegen hatásoktól. Helyette a párt Kína felemelkedését a párt vezetésének és találmányának tulajdonítja, „Kína földjéből nőtt ki” (ahogyan Wang Yi külügyminiszter megfogalmazta). Eszerint a narratíva szerint, egyedül egy önálló Kína képes sikeresen felülmúlni a Nyugatot; a párt értelmezése kevés teret enged az igaz történetnek és az együttműködésen alapuló partnerségnek. Xi hivatkozott a „kapitalizmussal való versengésre” és a „nemzetközi rendért folyó elhúzódó versenyre”. A pártközlemény, ami 2013-ban Xi hatalomra kerülésekor szivárgott ki, a következőre figyelmeztet „az ideológiai szférában a beszivárgási kísérletek erősebbek, mint valaha... a nyugati Kína-ellenes erők továbbra is használni fogják a nyugatosítás fegyverét”. Szerintük a közgazdasági szférában ez a küzdelem különösen akut, arra irányul, „hogy megváltoztassa az ország alapvető gazdasági infrastruktúráját és meggyengítse a kormányzat kontrollját a nemzetgazdaság felett.” Ez nem egy olyan országnak a nyelve, amely szívesen látja magát nemzetközi gazdasági rend részeként.

Nyugati vezetőknek egyértelművé kell tenniük, hogy kínai társaik többet kockáztatnak, mint nyernek azzal, hogy becsapják az ajtót a külföldi befolyás előtt. Nyugati döntéshozók jogosan kritizálják Xi militarista, merkantilista, az emberi jogokat és a nemzetközi normákat elhanyagoló magatartását. A Bashan konferencia 30 éves példája lehetőséget nyújt arra, hogy az emberek Kínán belül és kívül egy másik, pozitív történetet is megismerjenek.

Teng tudta, hogy az egyszerű másolás helyett Kína adaptálhatja a legjobb gazdasági megoldásokat a világ minden tájáról, úgy, hogy azok illeszkedjenek Kína sajátosságaihoz. A 1980-as évek elkötelezettsége nem a bukás vagy a behódolás jele volt, hanem a rekord magas gazdasági növekedés előszele. Ez segít megérteni, hogy Kína hogyan valószínűsítette meg sikeres átmenetét a szocializmusból, mikor sok más ország kudarcot vallott hasonló kísérletek során. Még sajnálatosabb, hogy Kína jelenlegi vezetői nem ismerik el a nyitottság korszakának előnyeit, és nem is próbálják reprodukálni azt.

Ennek eredményeként Kína elszalasztja a problémák megoldására irányuló folyamatos interakciók bizalomépítő hatását. A legrosszabb, hogy limitálva a külföldről származó inspirációk körét, azt kockáztatja, hogy a kínai közgazdasági gondolkodás és politikaalkotás elveszíti vitalitását, így elbátortalanodik és kísérletező hajlama, újító ereje elvész. Mindez akkor történik, mikor a legnagyobb szüksége lenne rá a lassuló növekedés, a nagy adósság, a környezetszennyezés, a fokozódó nyugtalanság, a demográfiai és egyéb problémák megoldása érdekében. Kína jövője azon áll vagy bukik, hogy vezetői engedik-e, hogy hazai és külföldi ideák újfent szabadon keveredhessenek.